

HERMENEVS

9^e JAARGANG, AFL. 9 — 15 MEI 1937

Lingua Triumphans?

(ad virum doctissimum P. H. D.)

„Lasciate ogni speranza”.

Carmen cum lego, docte, tuum, quod „lingua triumphans”
Inscriptum edidit Hermeneus — e pluribus unum —,
Heu! varie tunc mente exaestuo, diversasque
Pertrahor in partes, iamque huc iam dividor illuc:
Admirans equidem obstupeo dum Nestoris artem
— Nestorem enim te iam liceat mihi dicere vatum,
Olim quem colui strenuum doctumque magistrum —,
Causam, tam lepidis prolatam versibus, ipsam
Defendi doleo, quin mente animoque repugno.
Nullum non hominem Ciceronis discere linguam,
Non solum ut valeant veterum percurrere libros,
Ast omnes etiam ut valeant communia vitae
Facundo eloquio iamiam proferre latino!
Quis credat? Votumne facit tu ut credere possis?
Non cuivis homini contingit adire laborem,
Iucundum sane, sed longum difficilemque,
Tandem quo paucis licet illum attingere finem).
Sin opus est cunctis fieri commercia linguae,
Uno ubicumque homines ut iam sermone loquantur,
Tantum ne sermo iste, precor, sit sermo latinus.
Di meliora! Simul namque evanesceret, immo
Funditus illius linguae decus erueretur,
Si quando omnes mortales — iuvenesque senesque
Femineumque genus — Latii pulcherrima quaeque
Indocte indigneque vocabula detorquerent
Ad varios usus, Musa multum illacrimante!
Cumque ipse ante alios sis linguae illius amator
Praecipuus, te praecipue sentire dolorem
Afflicti decoris talis tantique viderent!
Quare agc, ne nimium speres! sermoque latinus
Paticorum maneat: „lasciate ogni speranza!”

Apeldoorn.

H. VROOM.

Cleanthes' Hymne tot Zeus

- 1 Glorierijkste der Goón, Veelnamige, tijdeloze Almacht,
 Zeus, Aartsheer van Natuur, naar Wet alle dingen bestierend,
 Heil! — Ja, zo tot U heffen de groet mag een iegelijk sterveling:
 Uw geslacht toch ook zijn wij, in spraak deelachtig een beeldsel
- 5 Enkel van al wat daar leeft en sterfelijk roert zich op aardrijk.
 Dies wil prijzen mijn lied Uw macht en Uw heerlijkheid immer.
 U volgt heel deze wereld, in wenteling rondom het aardrijk,
 Al naar Gij haar geleidt, en willig aanvaardt zij Uw heersen;
 Zo werkdadig een hulp onder onverwinbare handen
- 10 Strekt U de dubbelgescherpte, de tijdloos-levende Vuurflits,
 Naar wiens drijvende slagen Natuur richt al hare werken,
 Drager, daar Gij in zendt Uw Rede Gemeen, die zich alzijds
 Breidt door het Al, dat Uw licht in het grote zij en het kleine —
 Gij daar tronend omhoog, in verhevenheid Koning aleeuwig.
- 15 Zo geen werk hier op aard, van U los, mijn God, en gescheiden,
 Noch in het diep van de zee of het goddelijk, stralende lichtruim;
 Buiten de daden begaan door de slechten in eigen verdwazing.
 Maar Gij, Wijze, vermoogt uit-redig te brengen tot even,
 't Wilde Gij zint het tot tucht, en het onlief U is het liefzaam;
- 20 Want zo hebt Gij gezoend al 't Wel met het slechte tot eenheid,
 Dat één Rede voor al daar gelden zou, eeuwig in aanzijn,
 Haar ontvliedende leven der sterf'lijken alle die slecht zijn,
 Kwalijk-bedeeld; want hakend het goede des levens te winnen,
 Richten oog zij noch oor op de Godswet wereld-gemeenzaam,
- 25 Die hen, volgden zij na, in begrip deed vinden het Welzijn.
 Maar af zij ds van het Eêl, zo jagen zij, elk op het eigen:
 Hier zich moeiend om roem in een kamp vol kwalijken ijver;
 Genen in toom'loos driften op baat zich werpend en voordeel;
 Anderen lokt de verstrooiing en 't zoete genieten des lichaams . . .
- 30 Allen wacht hen het leed, en in herwaar! ijlen en derwaart
 Moeien zij voort om een lot, wel alzins hiervan een keerbeeld.
 O, Alschenkende Zeus, Wolk-donkere, Flitsen-omlichte,
 Red Uw mensen Gij dan uit de klaaglijke nood hunner doling;
 Drijf hun, Vader, het floers van de ziel; dat hun worde die Wijsheid,
- 35 Daar Gij vast in betrouwt, naar Recht alle dingen bestierend;
 Dat, met ere bedeeld, wij ook Eer U brengen in beurtgaaf,
 Al-voort zingend de prijs van Uw werken; zo naar het voegt aan
 Menselijke staat; want noch voor den sterveling heerlijker voor-
 recht,
 Noch voor de Goón, dan Uw Wet die het Al bindt eeuwig te
 [roemen.

1 Κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε, παγκρατὲς αἰεὶ,
 Ζεῦ, φύσεως ἀρχηγέ, νόμου μέτα πάντα κυβερνῶν,
 χαῖρε· σὲ γὰρ πάντεσσι θέμις θνητοῖσι προσαυδᾶν·
 ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμέν, ὅπως μίμημα λαχόντες
 5 μοῦνοι, ὅσα ζῶει τε καὶ ἔρπει θνήτ' ἐπὶ γαῖαν·
 τῷ σε καθυμνήσω καὶ σὸν κράτος αἰὲν αἰίσω.
 σοὶ δὴ πᾶς ὄδε κόσμος, ἐλισσόμενος περὶ γαῖαν,
 πείθεται ἢ κεν ἄγῃς, καὶ ἐκὼν ὑπὸ σεῖο κρατεῖται·
 τοῖον ἔχεις ὑποεργὸν ἀνικῆτοῖς ὑπὸ χερσὶν
 10 ἀμφήκη, πυρόεντα, αἰεζῶντα κεραυνόν·
 τοῦ γὰρ ὑπὸ πληγῆς φύσεως πάντ' ἔργα <τέτακται>·
 ᾧ σὺ κατευθύνεις κοινὸν λόγον, ὃς διὰ πάντων
 φοιτᾷ μιγνύμενος μεγάλων μικρῶν τε φάεσσι —
 ὡς τόσος γεγαῶς ὑπατος βασιλεὺς διὰ παντός.
 15 οὐδέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σοῦ δίχα, δαῖμον,
 οὔτε κατ' αἰθέριον θεῖον πόλον οὔτ' ἐνὶ πόντῳ,
 πλὴν ὅπόσα βέζουσι κακοὶ σφετέραισιν ἀνοίαις.
 ἀλλὰ σὺ καὶ τὰ περισσὰ ἐπίστασαι ἄρτια θεῖναι,
 καὶ κοσμεῖν τάκοσμα, καὶ οὐ φίλα σοὶ φίλα ἐστίν·
 20 ὧδε γὰρ εἰς ἓν πάντα συνήρμοκας ἐσθλὰ κακοῖσιν,
 ὥσθ' ἓνα γίγνεσθαι πάντων λόγον, αἰὲν ἐόντα·
 ὃν φεύγοντες ζῶσιν ὅσοι θνητῶν κακοὶ εἰσι,
 δύσμοροι· οἳ τ' ἀγαθῶν μὲν αἰεὶ κτῆσιν ποθέοντες
 οὔτ' ἐσορῶσι θεοῦ κοινὸν νόμον οὔτε κλύουσιν,
 25 ᾧ κεν πειθόμενοι σὺν νῶ βίον ἐσθλὸν ἔχοιεν.
 αὐτοὶ δ' αὖθ' ὀρμῶσιν, ἄνευ καλοῦ, ἄλλος ἐπ' ἄλλο,
 οἱ μὲν ὑπὲρ δόξης σπουδὴν δυσέριστον ἔχοντες,
 οἱ δ' ἐπὶ κερδοσύνας τετραμμένοι οὐδενὶ κόσμῳ,
 ἄλλοι δ' εἰς ἄνεσιν καὶ σώματος ἡδέα ἔργα·
 30 <πᾶσιν δ' ἄλγε' ἑτοῖμα>, ἐπ' ἄλλοτε δ' ἄλλα φέρονται
 σπεύδοντες μάλα πάμπαν ἐναντία τῶνδε γενέσθαι.
 ἀλλὰ Ζεῦ πάνδωρε, κελαινεφές, ἀργικέραυνε,
 ἀνθρώπους <σοὺς> ῥύου ἀπειροσύνης ἀπὸ λυγρῆς·
 ἦν σύ, πάτερ, σκέδασον ψυχῆς ἄπο, δὸς δὲ κυρῆσαι
 35 γνώμης, ἢ πίσυνος σὺ δίκης μέτα πάντα κυβερνᾷς·
 ὄφρ' ἂν τιμηθέντες ἀμειβώμεσθά σε τιμῇ,
 ὑμνοῦντες τὰ σὰ ἔργα διηνεκές, ὡς ἐπέοικε
 θνητὸν ἐόντ'· ἐπεὶ οὔτε βροτοῖς γέρας ἄλλο τι μεῖζον,
 οὔτε θεοῖς, ἢ κοινὸν αἰεὶ νόμον ἐν δίκῃ ὑμνεῖν.

De hiervoor afgedrukte Griekse tekst wijkt op enkele, voor de zin van het geheel ondergeschikte punten af van die, welke te vinden is in Von Arnim's *Fragmenta Stoicorum*. Van de aanvullingen in vs. u, 30 en 32, alsmede van de veranderingen van het overgeleverde ἤχου (vs. 4), μικροῖσι (13), ὤς; (15), ἔῶσιν (22) en κακοῦ (26) zal elders rekenschap worden gegeven.

Diegenen onder de lezers, die niet vertrouwd zijn met de aan Cleanthes' hymne ten grondslag liggende algemeen-Stoïsche leerstellingen en de daarin toegepaste methode der allegorie, kunnen een inleidend, het essentiële duidelijk naar voren brengend hoofdstuk over de Stoa vinden in Wagenvoort's *Varia Vita*. Datgene intussen, waaraan deze hymne haar bijzondere waarde ontleent, gaat alle leerstellingheid ver te boven. Het is gelegen in het persoonlijk-religieus en naar de wijze van het gemoed beleven van de heilsleer der redelijkheid; daarnaast — en daarmee verbonden — in het dichterlijk uitdrukkingsvermogen, gave wel bij uitstek zeldzaam in een Stoicus.

Slechts op een enkele bijzonderheid zij liter nog met name gewezen. Het is de uit een oogpunt van godsdienstgeschiedenis belangwekkende onderscheiding die Cleanthes maakt tussen het eeuwig Al-wezen (Zeus) zelf, als aethersfeer (hemd) voor de duur der schepping de wereld omvat houdend, en zijn in aether-straling neergezonden vertegenwoordiger, de 'Gemene Rede', waardoor in den aanvang het wereld-plan is ten uitvoer gebracht¹ en waardoor het voor de duur dezer schepping in stand wordt gehouden. Afgezien van de principieel verschillende grondslagen, waarop de wereld- en Godsbeschouwingen van Stoa en Christendom berusten levert deze onderscheiding een parallel voor de verhouding tussen *God* en den *Logos* ('het Woord') in het ten dele aan Stoïsche denktrant geadapteerde begin van het Johannes-evangelie (vs. 1—12).

Bij vers vier kan men vergelijken: Handel. XVII, 28: „Want in Hem leven wij en bewegen wij ons en bestaan wij: gelijk ook enigen Uwer dichters hebben gezegd: „Zijn geslacht ook zijn wij” (τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν). De hier bedoelde dichters zijn de wijsgeer Cleanthes en Aratus de schrijver van het astronomisch leerdicht *Phainomena*. De aangehaalde halve hexameter is te vinden in genoemd leerdicht (vs. 5).

J. D. MEERWALDT.

¹ In een bij Dio Chrysostomus bewaarde Stoïsche beschrijving van Zeus' overgaan uit zijn oerstaat van 'glans'-uitbreiding tot de staat van schepper wordt eveneens gesproken van een 'bliksemen'. Uitdrukkelijk onderscheidt Dio dit levenwekkend 'bliksemen' van het atmospherisch natuurverschijnsel, dat wij als zodanig kennen. Deze allegorische verklaring van het attribuut van den mythologische!! Zeus ontlene de Stoici met zoveel andere bijzonderheden aan den Logos-verkondiger Heraclitus.

Marcus Aurelius Antoninus¹

I.

„De vertaler van een meesterstuk op het gebied der zedeleer, als het boek van Marcus Aurelius, behoorde zich ten doel te stellen Marcus Aurelius' werk even populair te maken als de *Imitatio*

¹ Inleiding tot de vertaling der Overpeinzingen van M. A. in voorbereiding bij de Wereldbibliotheek.

Christi en Marcus Aurelius' naam even bekend als die van Socrates", zegt Mathew Arnold in zijn voortreffelijk, essay over den groten keizer en wijsgeer, fin hij noemt Thomas a Kempis en Socrates hier niet in één adem ter wille van hun algemene bekendheid alleen, maar zeer stellig bovenal omdat de „Zelf-beschouwingen" van den laten Stoicyn, wortelend in het bewustzijn der persoonlijke verantwoordelijkheid, het diepst-wezenlijke zowel der Socratische als der christelijke moraal omvatten. Inderdaad zou de vaak treffende overeenkomst tussen de denkbeelden van den machtigen autokraat en die der tot tweemaal toe door hem vervolgde christenen op zichzelf reeds een grote belangstelling in zijn overpeinzingen rechtvaardigen. Ik zou er aan kunnen toevoegen: evenals hun kennelijke invloed op de nieuwere filosofie en zedeleer, m het bijzonder de godsbeschouwing en ethica van Spinoza. Het ware bovendien belangwekkend na te gaan hoe de nederige overgave aan God en de eenvoudige naastenliefde der „armen van geest" tot dezelfde piaktische moraal leiden — schoon met ander accent — als de op redelijk inzicht berustende Stoicijnse en Spinozistische verstandelijke liefde Gods, de amor Dei intellectualis.

Toch gold voor mij een andere beweegreden toen ik het hachelijk waagstuk ondernam het wonderlijke, door zijn verbrokkelde notitiestijl vaak onduidelijke en bovendien door latere copiëring op vele plaatsen verminkte Grieks van den Romeinsen auteur in het Nederlands over te brengen. Het kwam mij voor dat de strenge Stoicijnse zedeleer in haar door Marcus Aurelius verzachte vorm voor de hedendaagse mens een hoger dan alleen maar wetenschappelijk belang heeft. Wie zich verdiept in dit edele werk, laatste geschrift der Stoicijnse wijsbegeerte — laatste, hoewel eerst eeuwen later, in 529, Justinianus haar scholen deed sluiten — zal steeds helderder uit de leer het beeld van den schrijver te voorschijn zien komen. Ziet hij hem aanvankelijk als een „merkwaardige combinatie" van keizer en wijsgeer, die min of meer behartigenswaardige lessen heeft verkondigd en overigens bijna achttien eeuwen dood is; zeker ook als een „schone figuur" — Mathew Arnold noemt hem in datzelfde essay: misschien wel de schoonste — in de wereldgeschiedenis; tenslotte zal hij in de nobele trekken van zijn bekende buste en ruitersandbeeld een dier geesten herkennen die levende waarheid spraken voor alle tijden. In die periode van vreselijke tyrannie en corruptie, volgend op de dood van Augustus, was het de Stoa die zin voor waarheid en recht, geloof in geestelijke vrijheid levend hield; daarom

kan de wijsheid van haar laatsten en machtigsten woordvoerder ook ónze zieke en zondige, verdwaasde en midsadige, overmoedige en ontmoedigde wereld zo niet vertrouwen op redding, dan toch kracht tot dragen en volharden schenken.

Het boek geeft de indruk op later leeftijd te zijn geschreven. De telkens herhaalde herinnering aan de korthed en vergankelijkheid des levens, gevolgd door de ernstige vermaning om de nog resterende ogenblikken nuttig te besteden, „de ene goede daad te schakelen aan de andere, zonder ook maar de kleinste tussenruimte te laten” (XII, 29), klinkt niet als een banale frase, een vervelende, zeurige klacht, maar als de diep-doorvoelde eindconclusie van een man die geleefd hééft; een oud man die, in de aanblik van het einde, zijn leven inderdaad ziet als één kort ogenblik en met weemoedige spijt erkent dat hij te weinig heeft gedaan, te vaak heeft gefaald, te veel tijd en kracht nutteloos heeft verspild. Het is de verzuchting van den ouden Michel Angelo: „*chè non è danno pari al tempo perso*” (geen scha zo groot als van verspilde tijd) en geen zestiger die deze spijt en weemoed niet kent.

De indeling in twaalf boeken lijkt geen compositorische eis. Elke paragraaf zou even goed in elk ander boek kunnen staan. Logische eenheid is er in het algemeen in de rangschikking niet; chronologische evenmin. Zelfs de plaatsen waar de schrijver bepaalde historische feiten noemt geven geen direkte aanwijzing voor nauwkeurige datering. En in bijna alle hoofdstukken komen tal van passages voor die kennelijk van late datum zijn. Uitingen van weemoedige ironie bij de herinnering aan onvoldoende medewerking of van vergevend begrip voor ondervonden ondankbaarheid. Met Trannoy acht ik het daarom psychologisch waarschijnlijk dat het eerste boek, met het onderschrift: „geschreven bij de Quaden”, én om de saamvattend herdenkende inhoud én om de onafgewerkte vorm, tijdens de laatste veldtocht tegen de Germaanse stammen aan de Donau werd geschreven. En zo is het vermoeden gerechtvaardigd dat het hele boek in hoofdzaak dagtekent uit zijn laatste tijd, maar *passim* — en vrij slordig, met vele overbodige herhalingen — werd aangevuld met losse, soms ook ten dele samenhangende notities uit vroeger jaren, waarna het ’t laatst geschreven levensoverzicht er als inleiding vóór werd geplaatst.

In dit min of meer ongeordende en daardoor soms langdradige dagboek nu doet Marcus Aurelius zich niet kennen als ontzagwek-

kend leraar, die van de hoogte zijner wijsheid kwasi onomstotelijke, onbetwistbare dogma's dikteert; niet — zoals bij enkele zijner voorgangers wél het geval is — als de alwetende schoolmeester, om wiens volstreekte wetenschap en deugd wij tenslotte slechts kunnen glimlachen als om pedante abstrakties; maar integendeel als de nog naar wijsheid dorstende, wijs-gérige sterveling, de strevende, zoe-kende ziel, die in zijn niet zelden weifelmoedig verlangen zichzelf voortdurend vermaant en moed inspreekt en juist daardoor te beter werkelijk verstaan kan worden door zijn nóg zwakker, nog wankelmoediger mede-stervelingen van heden. Deze keizer, heerser over een ontzag:elijk rijk, is een „gewoon” mens, wars van alle eierzucht en gewicht i^heid en die ook niet meer verlangt dan alleen maar mens te zijn onder mensen, die geen hoger geluk kent dan als enkeling in eenvoud en oprechtheid te leven volgens zijn eigen innerlijke aard en als staatsburger stipt zijn plicht te vervullen jegens de gemeenschap waarin de goddelijke Voorzienigheid hem zijn taak heeft aangewezen. En die deze plicht met nooit verslappende ijver en onwankelbare toewijding vervulde tot zijn dood.

Hij kent geen zelfbedrog. Hij weet hoe de wereld en de mensen zijn. Hij kent en veracht het Hof, met zijn beuzelachtige weelde en vermaken en zijn onwaardig gekuip. Hij weet wie de lieden zijn en wat zij doen en denken, die hem naar de mond praten of heimelijk belasteren en bespotten.

Soms is het of hij aan de mensheid wanhoopt. „Trouw en bescheidenheid, recht vaardigheid en waarheid zijn gevloeden” zucht hij Hesiodus na (V. 33). Hij moet zich dwingen, door stage zelf vermaning, de mensen te „verdragen”. En zoals hij door strenge tucht en af harding reeds als elf-jarige knaap zijn zwakke lichaam opvoedde tot die mannelijke kracht die hem in zijn ouderdom in staat stelde „een leven als het mijne (n.l. van rusteloos heen en weer trekken en oorlogvoeren) uit te houden” (I. 17) wist hij door voortdurende zelf-bespiegeling — oude Stoicijnse, ja reeds Pythagorische traditie — al zijn haat en minachting jegens de minderwaardigen met wie hij moest samenwerken en samenleven, te sublimeren tot deernisvolle liefde.

De ironie die nu en dan doorbreekt wanneer hij spreekt over de menselijke dwaasheden is niet striemend of bijtend; zij doet meestal aan als de goedige glimlach van een nooit geheel overwonnen, naar levensmoetheid neigende melancholie of als een „hartig woordje”, vooral tot zichzelf gericht.

„Gelijk hondjes die elkaar bijten of kleine kinderen die kibbelen en zó lachen zó huilen” gedragen zich de mensen (V. 33). Als iets hen bedroeft of ergert stellen zij zich aan „als een spartelend en schreeuwend biggetje dat gekeeld wordt” (X. 28). Sprekende over de onvermijdelijkheid van de dood, die ook de grootsten der mensen niet spaart, zegt hij: „wormen doodden Democritus” (nota bene de „lachende filosoof”) en voegt er dan sarkastisch aan toe: „en een ander soort wormen Socrates” (III. 3). Men speurt hier de dieper verbittering, want hier geldt het de geest, de wijsheid, het hoogste menselijke goed, door het verborgen gewroet en geknaag van verachtelijk gedierte vermoord. „Maar niemand zondigt willens en wetens” (XI. 18—VII. 63) houdt hij zich voor, telkens en telkens weer, en zo begrijpt en vergeeft hij ook dat onguur mensengebroid, zeggend met den Christus dien hij niet kende: „want zij weten niet wat zij doen”.

En bovendien: is hijzelf dan zoveel beter? Als hij daarvan overtuigd was waren deze meditaties nooit geschreven. Of inderdaad „tot zichzelf” de juiste vertaling is van het „eis heauton” van de titel, zij hier in het midden gelaten¹, maar niet te ontkennen valt dat, al is het merendeel zijner uitspraken evengoed van algemene als van persoonlijke aard, de plaatsen toch overtalrijk zijn waar Marcus Aurelius zich onmiskenbaar en nadrukkelijk alleen richt „tot zichzelf”. Hij voelt zijn eigen tekortkomingen als keizer en wijsgeer wanneer hij spottend gewaagt van die nietige mensjes „die aan politiek doen en daarbij nog den wijsgeer uithangen. Snotneuzen!” (IX. 29). Al steekt hij zich ook dadelijk weer een riem onder ’t hart door er op te laten volgen: „Maar pak aan! Verwacht niet Plato’s republiek te stichten, maar wees tevreden als de wereld een klein stapje vooruit komt.” Het is niet de enige keer dat hij zijn fatale dubbelslachtigheid als heerser en filosoof pijnlijk beseft. Het is niet in de stemming van een brallend triomfator dat hij na zijn overwinning op de Sarmaten schrijft: „Een spin gaat er prat op als ze een vlieg buit maakt. Deze als hij een haasje verschalkt, gene met zijn net een sprotje, een derde wilde zwijnen, een vierde beren en weer een ander als hij Sarmaten vangt. Maar zijn ze niet allen rovers, als men hun motieven op de keper bekijkt?” (X. 10). En elders: „aan tal van anderen en niet minder aan uzelf hebt ge duidelijk doen blijken hoe ver ge nog van de wijsheid verwijderd zijt.

¹ Trannoy vertaalt het als „voor persoonlijk gebruik”, ter onderscheiding van de staatsstukken in ’s Keizers Kabinet.

Ge hebt gefaald . . . Bovendien is de grondslag van uw leven met de wijsbegeerte in strijd.” (VIII. 1). Maar hij is nu eenmaal keizer en moet zijn taak zo goed mogelijk vervullen. „Hoe is mijn verhouding tot de mensen?” vraagt hij zich af. En zijn antwoord luidt: „Wij zijn voor elkaar geboren; maar aan de andere kant ben ik geboren om hen te leiden, gelijk een ram of stier zijn kudde” (XI. 18). En dit inzicht legt hem de zware plicht op om inderdaad te heersen; niet als despoot, maar met volstreekte rechtvaardigheid en zonder ooit aan iets anders te denken dan aan het algemeen belang. Moet hij terwille van die plicht leven in een omgeving die hij verfoeit; het zij zo. „Maar laat niemand u ooit horen klagen over het leven aan het Hof, ook gijzelt niet”, (VIII. 9). Want „waar men ook moet leven kan men góed leven” (V. 16). Bovendien, de hem zo dierbare wijsbegeerte behoeft hij er immers niet helemaal te laten varen. Is het zelfs niet „opvallend duidelijk dat géén andere levensomstandigheden zó geschikt zijn om u tot filosoferen te brengen als juist die waarin gij u bevindt?” (XI. 7). Neen, de filosofie laat hem nooit in de steek; „door haar zal zelfs het Hof dragelijk voor u worden en gijzelf dragelijk voor het Hof” (VI. 12).

Doch dit hofleven tegen zijn zin was tenslotte een kwestie van dulden; zwaarder zal hem de keizerlijke taak zijn gevallen waar het gold te handelen, streng en hard te zijn, zijn gezag te handhaven, of liever het gezag van het Rijk waarvoor hij de verantwoordelijkheid droeg.

Zorgvuldig opgevoed ten huize van zijn grootvader, onder leiding van de bekwaamste leraren, werd hij in 138 als zeventienjarige knaap door zijn oom, den Caesar, weldra keizer Antoninus geadopteerd, tezamen met zijn lateren mederegent Lucius Verus. In hetzelfde jaar reeds quaestor, in 140 consul, stond hij zijn adoptief-vader — na zijn huwelijk in 145 met Faustina tevens schoon-vader — in alle staatszaken ter zijde. Met welken ijver bevroeden wij bij het lezen dier waarlijk ontroerende woorden waarmede hij op twee plaatsen van zijn dagboek uitvoerig Antoninus' karakter prijst en zich ten voorbeeld stelt. Hoe gaarne had hij, toen hij den edelen vredeskeizer in 161 als gerijpt man opvolgde, de idealen verwezenlijkt die hen beiden hadden vervuld. Maar nauwelijks was Antoninus gestorven of er brak een tijdperk aan vol beroering, dat den nieuwen keizer voor het grootste gedeelte zijner negentienjarige regering doemde tot het onrustig zwer versie ven van den soldaat. In het Oosten vallen de Parthen Armenië binnen, waar de rust eerst in 166

wordt hersteld. Onmiddellijk daarop begint de strijd tegen de aan de grenzen opdringende Germaanse stammen: de Quaden, de Marcomannen, Sarmaten, Katten, Wenden ... In Engeland, Spanje en Egypte zijn opstanden te bedwingen. Midden in de tweede veldtocht tegen de Donau-volken moet hij naar Syrië, ter bestrijding van den tegen-keizer Cassius, die echter vóór zijn aankomst door zijn eigen troepen wordt vermoord. Tot zijn spijt, zegt Marcus, want hij had hem liever levend vergiffenis geschonken dan dood.

Na acht jaar bijna voortdurend in den vreemde te hebben doorgebracht, keert hij naar Rome terug, om reeds twee jaar later weer op te rukken tegen de Skythen. Zo blijft het leven van den vrede-lievendsten vorst der historie een haast onafgebroken oorlog-voeren tot aan zijn dood op 17 Maart 180 in het legerkamp bij Sirmium aan de Save.¹

Hoe bracht hij dit leven, waarin strenge machtsuitoefening noodzakelijk en hardheid en machtsmisbruik vaak onvermijdelijk waren, in overeenstemming met zijn zachtzinnige beginselen? Men verwijt hem wel dat hij al te toegevend was. De familie van Cassius, die hij verzuimde uit te moorden en de talloze andere tegenstanders en tegenwerkers die hij niet uit de weg ruimde, zullen zich bij dit verwijt niet hebben aangesloten. Maar evenmin de Germaanse gevangenen die men op de triomfzuil, in 174 voor hem opgericht, ziet ter dood brengen. Ook niet de christen-martelaars die in Smima (167?) en in Lyon (177) in de arena stierven, zoal niet op zijn bevel, dan toch blijkbaar met zijn toestemming.

Leefde er tóch iets in hem van Romeinse hardheid? Doe uw plicht „als man en Romein”, vermaant hij zichzelf (II. 5). Al zou men van de deugden van „den Romein”, zoals die door de geschiedschrijvers worden verheerlijkt: zelftucht, moed, redelijkheid, rechtvaardigheid, plichtsbetrachting, beginselvastheid, gehechtheid aan traditie en opofferende burgerzin slechts de helft aanvaarden, men zou Marcus Aurelius moeilijk anders dan als een „idealen” Romein kunnen beschouwen. En dan ware ook reeds het laatste drietal voldoende om zijn optreden tegen de christenen enigszins begrijpelijk te maken. Want ging niet het belang der gemeenschap boven alles en waren die „koppige” christenen niet staatsgevaarlijke ondermijners van het hoogste gezag en — even erg in het oog van den rechtgeaarden conservatieven Stoïcijn — bovendien van de traditionele eredienst

¹ Waarschijnlijk aan de pest. Volgens anderen stierf hij bij Weenen.

der goden? Het is duidelijk dat de wijsgeer, wiens denkbeelden het dichtst Christus' liefde-leer naderden, die leer nooit heeft gekend. Evenals Antoninus Pius heeft hij de christenen beschouwd als een geheime revolutionnaire sekte; misschien zelfs geloof geslagen aan de geruchten die hen afschilderden als godloochenaars en kanibalen. Zij sterven moedig; zeker, maar zelfs die bereidheid tot de dood is niet onverdeeld bewonderenswaardig. Want „dit bereid-zijn moet voortvloeien uit eigen overtuiging en niet uit *pure zucht tot verzet* (parataxis), *zoals bij de christenen.*” En vooral ook: „*zonder theatraal vertoon*” (XI. 3).

De zachtzinnigste, toegevendste heerser dien Rome gekend heeft, zag in de marteldood van zijn edelste onderdanen slechts opgeschroefd fanatisme.

Toch moeten dergelijke daden van geweld hem van tijd tot tijd hebben verontrust. Dreef hem alléén en uitsluitend plichtsbefesf? Was het geweld dat hij pleegde wérkelijk noodzakelijk? zal hij zich dan hebben afgevraagd. Had hij niet zelf ook de aanleg tot het kwade in zich? (I. 17). „Ge doet vele dingen verkeerd en zijt dus een mens als alle andere. En al onthoudt ge u ook van bepaalde fouten, ge hebt niettemin de neiging ze te begaan; ge onthoudt u alleen uit lafheid of uit eerezucht of uit enig ander laag motief.” (XI, 18). „Zult ge dan nooit, o mijn ziel, goed, rechtuit, eenvoudig en naakt zijn?” (X. 1).

Wist de *keizer* zich in gevaar voor wat den *wijsgeer* niet bedreigde?

Er is een paragraaf, bestaande uit slechts enkele afgebroken woorden:

„Een zwart karakter, een verwijfd karakter, een eigenzinnig karakter; een beestachtig, een kinderachtig, dierlijk, dom, vals, kruiperig, bedriegelijk of tyranniek karakter.” (IV. 28).

Zweefde het beeld van sommigen zijner voorgangers, een Caligula, een Nero, hem voor de geest als een angstvisoen van wat hijzelf had kunnen zijn of nog zou kunnen worden? Het klinkt althans weer niet als een frase wanneer hij zich vermaant: „Zie toe dat ge u niet laat *verkeizeren*, dat ge niet onderdompelt” in de modder der slechte invloeden die u omringen. En meer nog als gebed dan als zelfvermaning klinkt wat er volgt: „Zorg dat ge eenvoudig blijft, goed, rein, ernstig, vrij van aanstellerij, een vriend der rechtvaardigheid, godvrezend, welwillend, liefderijk en standvastig bij het vervullen van uw taak. Doe uw best een man te blijven zoals de wijsbegeerte

van u heeft willen maken. Eer de goden, help de mensen. Kort is het leven. Het aardse leven draagt slechts één goede vrucht: een vroom gemoed en sociale daden. Wees in alles een leerling van Antoninus." (VI. 30).

Is dit niet de harte-taal van een mens, worstelend met zijn eigen tegenstrijdigheden? Toch géén „gespleten “mens, geen „verscheurde ziel”. Hij heeft tenslotte een synthetische gemoedsrust bereikt, berustend op redelijk inzicht en overgave, als later Spinoza. Maar voor wien was de strijd moeilijker? Voor den stillen, weinig bekenden brillenslijper van Rijnsburg of voor den met duizend zorgen en plichten overladen beheerser der wereld, in ontelbare conflicten verwickeld, voor ontelbare tegenstrijdige beslissingen geplaatst?

Amsterdam.

N. v. SUCHTELEN. (*Wordt vervolgd*).

Horatius over de dichtkunst

III

Vernieuwing van het tooneel moet wel een leuze zijn geweest, waarvoor de jeugdige geadresseerden warm liepen en de dichter zelf eenigszins huiverig was. Want de dramatische poëzie is de eenige dichtsoort, waarmee de geheele middenmoot van den brief aan de Pisonen in 142 verzen zich bezig houdt, en dat wel in uiterst conservatieven, ja reactionnairen geest, meer op de practische werkelijkheid gericht dan op een ideaal van schoonheid:

Hoor nu, wat ik, wat het publiek verlangt:
 Wilt gij succes en aandacht tot het eind,
 155 als 't doek rijst en de speler roept „applaus”,
 dan moet gij op 't verschil in jaren letten
 en eiken leeftijd naar zijn aard typeeren.
 Een vlegel, die zijn woordje weet te doen
 en stevig op zijn beenen staat, zoekt lol
 160 met lui, wordt kwaad om niks en gauw weer goed.
 Een jonkman, nauwlijks aan de school ontsnapt,
 is dol op paarden, honden, watersport,
 laat zich graag lijmen, maar vermanen . . . nooit,
 vergeet wat noodig is, verspilt zijn geld,
 165 grijpt hoog en laag, maar laat het gauw weer los.
 De mannenleeftijd daarentegen zoekt

rijkdom, coïmixies en een eervol ambt,
 tracht niets te doen, wat hij berouwen moet.
 Met veel gebreken komt de ouderdom,
 170 schraapt en durft niet gebruiken wat er is,
 of blijft bij al zijn zaken bang en koel,
 schuift alles op de lange baan en zingt
 het liedje van verlangen, kijft en klaagt:
 „in mijn tijd . . . , toen ik jong was, . . . maar de jeugd . . . ”

175 De jaren brengen bij het klimmen winst,
 verlies bij 't dalen. Geef een jonkman nooit
 een grijsaardsrol, een blaag geen mannenrol,
 maar geef aan elk wat bij zijn leeftijd past!
 De handeling vindt plaats op het tooneel
 180 of wordt verteld, wat minder indruk maakt,
 want iedereen vertrouwt zijn oogen 't meest.
 Wat echter op 't tooneel misplaatst zou zijn,
 zorg, dat dat achter de coulissen blijft
 en door een ooggetuige wordt verhaald.

185 Vertoon aan het publiek geen kindermoord,
 geen kannibalenke-iiken, geen getoover,
 hoe Procne zwaluw wordt en Cadmus slang!
 Zoo iets stuit op verzet en gaat niet op.

Onmisbaar voor een repertoirestuk
 190 zijn vijf bedrijven en geen enkel meer.

Haal er geen god bij, als het zonder kan,
 laat vierde rollen figuranten zijn,
 het koor ingrijpen in de handeling
 en niet zoo tusschen de bedrijven door
 195 iets zingen buiten allen samenhang.
 Het moet de goede zaak zijn toegedaan,
 de drift beteugelen, de angst bedaren,
 tot matigheid en tot rechtvaardigheid,
 tot vrede manen, het bedreven kwaad
 200 bemant'len, bidden, dat de zegepraal
 der boozen schijnbaar en voorbijgaand zij.

De fluit, nog niet als thans met blik versierd
 en een trompet gelijk, maar klein en rein,
 gaf zachte begeleiding aan het koor
 205 voor een publiek, dat zich nog niet verdrong,
 gering in aantal, maar niet in fatsoen.

Gebiedsuitbreiding, overwinningsroes,
weelde en overdaad bracht de muziek
verbastering en ongebondenheid.

210 De nivelleering schiep een mengelmoes,
waarin de goede smaak verloren ging.

Losheid en hartstocht werd de nieuwe leus
en de fluitist sprong rond als een hansworst.
Zelfs 't snarenspeel boette zijn strengheid in.

215 De woordkunst holde met de mode mee.
De tekst, van wetenswaardigheden zwaar,
orakelde, als wie de toekomst schouwt.

Wie om een bokje met tragedies dong,
bracht daarna naakte satyrs op 't tooneel,
waagde zijn deftigheid aan ruwe scherts,
daar 't aangeschoten, vrijgevochten volk
niet was te houden zonder grof geschut.
Dien grappenmakers gunnen wij succes.

220 Maar om de scherts te paren aan den ernst
hoeft toch een god of heros, onlangs nog
in koningspraal en purperpracht aanschouwd,
geen straattaal uit te slaan als in een kroeg
of louter onzin van verhevenheid!

Zoals een dame meedanst op een feest,
230 waartoe de godsdienst de gemeente dwingt,
doet de tragedie, wat verlegen, mee
aan 't wuft gedoe van 't drieste satyrskoor,
schoon kwalijk strookend met haar waardigheid.

Stel eens dat ik een satyrspel ging schrijven,
235 dan wil ik niet stijlloos en nuchter zijn,
noch ook zoover van 't tragisch coloriet,
dat als een sloerie of een stalknecht spreekt
Silenus, die een god heeft grootgebracht,
maar schijnbaar alledaagsch en doodgewoon,
240 zoodat Jan Rap denkt, „nou dat kan ik ook”,
maar als hij 't waagt, tot niets bij machte blijkt.
Zooveel vermag volgorde en verband,
zoo wordt verheerlijkt, wat voor 't grijpen ligt.

De satyrs moeten boschbewoners zijn,
245 geen decadente stedelingen, die
soms overdreven netjes kunnen doen

- en dan weer zwelgen in vuilbekkerij.
 Een scharesliep roept dan wellicht „bravo”,
 maar al wat standing en vermogen heeft,
 250 haalt er zijn neus voor op en fluit het uit.
 Een jambe is kort lang, een snelle voet,
 waaraan de trimeter zijn naam ontleent,
 hoewel oorspronkelijk zesmaal het accent
 zichzelf gelijk bleef van 't begin tot 't end.
 255 Om statiger en minder vlug te klinken
 duldt hij ook wel spondeeën op zijn erf,
 maar gaat niet zoover in verdraagzaamheid,
 dat hij ze toelaat op een even plaats.
 260 Staan zij daar toch in zwaargedragen vers
 van Accius of Ennius, dan moet
 dat slordigheid of onbekendheid zijn
 met de beginselen der verstechniek.
 Niet iedereen merkt fouten in de maat
 en Rome was voor dichters nooit heel streng.
 265 Zou ik er daarom maar op los gaan schrijven,
 of denken dat men al mijn fouten ziet,
 maar slechts vermijden, wat men niet vergeeft?
 Dat moge veilig zijn, fraai is het niet.
 Leest Grieksche meesterwerken vroeg en laat!
 270 Het voorgeslacht heeft Plautus toegejuicht,
 maar noch zijn rythme noch zijn geest terecht,
 of wij zijn niet bevoegd een geestigheid
 te onderscheiden van een flauwiteit
 en hebben geen gehoor noch maatgevoel.
 275 Thespis heeft de tragedie uitgevonden
 en spelers rondgereden op een kar,
 wier aangezicht met wijnmoer was besmeerd.
 Van Aeschylus stamt masker en costuum,
 het podium en de verhevenheid.
 280 Dan volgt het oude kluchtspel, hoog geroemd.
 Maar vrijheid leidde tot baldadigheid.
 Een wet stak daar een stokje voor. En, ach,
 het koor verstomde, toen 't geen kwaad mocht doen.
 285 Niets lieten onze dichters onbeproefd
 en zij verdienden soms nog hooger lof,
 als zij in nationale kleederdracht

't Romeinsche leven op de planken brachten.
Ja, Rome zou niet slechts in oorlogsroen?
maar ook in letterkunde machtig zijn,
290 als 't onzen dichters niet ontbrak aan vlijt.
Weest, ed'le vrienden, met geen vers tevreden,
dat niet belegen is, met zorg gevijld
en tienmaal in de puntjes afgewerkt.

Den Haag.

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.
